

ЛАТЫН ӘЛІПБИІ [latin әліпбиі]

Ел – бүгіншіл,
менікі – ертең үшін.

- el – бүгү^ншіл,
meniki – er^тең үш^н.
- A.Bayturs^unulu

Латын әліпбиіне көшудің маңыздылығы

**Қазақ тілі тарихындағы
1072-1940 жылдар
аралығындағы
алфавиттердің ауысуы.**

Латын әліпбиі.

Латын алфавиті – көне және халықаралық алфавит. Латындар – римдік көне тайпалар. Олардың алфавиттері біздің дәуірімізден бұрын VIII-VII ғасырларда пайда болған. Кеңес Одағы кезінде түркі тілінде сөйлейтін халықтардың арасынан шыққан көрнекті ғылым қайраткері Н. Н. Нариманов араб алфавитінен жалпы түркіге ортақ жаңа алфавитке көшу қажеттігі жайында ұсыныс жасады. Латын алфавиті 1928-1929 жылдары Қазақстанда қолданыла бастады. Сөйтіп 1929-1939 жылдары Қазақстанда жаңа алфавитке көшу жазба мәдениетімізде белгілі бір тарихи кезең болған. Х. Досмұха-медов латын Әліпбиіне қарсы болса да, мемлекет қайраткері ретінде қазақ тіліне үйлестіріп латын әліпбиін жасады.

Ret sanū	Baspa tyrj	Çasba tyrj	Latūnca tyrj	Ret sanū	Baspa tyrj	Çasba tyrj	Latūnca tyrj
1	A	Aa	Aa	21	Ф	Фф	Ff
2	Б	Бб	Bb	22	Х	Хх	Xx
3	В	Вв	Vv	23	Ц	Цц	—
4	Г	Гг	Gg	24	Ч	Чч	—
5	Д	Дд	Dd	25	Ш	Шш	Cc
6	Е	Ee	Ee	26	Щ	Щщ	—
7	Ж	Жж	Çç	27	Ъ	ъ	—
8	З	Зз	Zz	28	Ы	Ыы	Ьь
9	И	Ии	Ii	29	Ь	ь	—
10	Й	Йй	Ii	30	Э	Ээ	—
11	К	Кк	Kk	31	Ю	Юю	—
12	Л	Лл	Ll	32	Я	Яя	—
13	М	Мм	Mm	33	Ә	Әә	Өө
14	Н	Нн	Nn	34	І	Іі	Jj
15	О	Оо	Oo	35	Ң	Ңң	Nn
16	П	Пп	Pp	36	Ө	Өө	Өө
17	Р	Рр	Rr	37	Ү	Үү	Йй
18	С	Сс	Ss	38	Ү	Үү	Уу
19	Т	Тт	Tt	39	Қ	Ққ	Qq
20	У	Уу	Uu	40	Ғ	Ғғ	Ғғ

- *«Біз алдағы уақытта да мемлекеттік тілді дамыту бағытындағы кешенді жобаларды жүзеге асыруды табандылықпен жалғастыра береміз. Қазақ алфавитін 2025 жылға қарай латын графикасына көшіруге дайындық жұмысын осы бастан қолға алу қажет. Бұл қазақ тілін жаңғыртып қана қоймай, оны осы заманғы ақпараттың тіліне айналдырады»*

ҚР Президенті Н.Ә. Назарбаевтың Жолдауынан

2006 жылы Елбасы Н.Назарбаев Қазақстан халықтары Ассамблеясының XII сессиясында:

«Қазақ әліпбиін латынға көшіру жөніндегі мәселеге қайта оралу керек. Бір кездері біз оны кейінге қалдырған едік. Әйтсе де латын қарпі коммуникациялық кеңістікте басымдыққа ие және көптеген елдер, соның ішінде посткеңестік елдердің латын қарпіне көшуі кездейсоқтық емес. Мамандар жарты жылдың ішінде мәселені зерттеп, нақты ұсыныстармен шығуы тиіс. Әлбетте, біз бұл жерде асығыстыққа бой алдырмай, оның артықшылықтары мен кемшіліктерін зерделеп алуымыз керек», — деген еді.

Латын графикасына байланысты пікірталастардың басталуы.

- 1920 жылы «Дала уәлаяты», «Айқап», «Қазақ», «Еңбекші қазақ», «Жаршы», «Жаңа мектеп» газеттерінде көрініс тауып, газет төңірегіне ұйыса бастайды.
- Н.Төреқұлов «Бізге қандай әліппе керек», Ә. Байдилдиннің «Жаңа әліппе тарихынан», Б. Байтоғайұлы, Қ.Басымов, М.Дулатов, Т. Шонанұлының «Бізге жаңа әліппе не үшін керек», О. Жандосұлы, М.Жолдыбаев, Қ.Жұбанов, Е.Омаров, Қ. Кеменгеров, Н.Қаймекеұлы, Ж.Аймауытовтың, М. Мұхтарұлы «Дыбыс белгілерін негізінен өзгерту керек» т. б.
- Жалпы Шығыс елдеріне жақын орналасқан дамымаған мемлекеттердің алғашқы жазу графикасы ретінде латын әліпбиінің енуі 1924-32 жылдар аралығын қамтиды.

Өлеңди не себерти айтқан?

3. Бул кындеги оқувоға җастар не себерти қумар?

4. Әңгимениң мақанасын авъзса айтъндар.

Өтирикке вәјге

(Ертеги)

Qandar, qandar, qandar, qandar,
Qaracъsъn, eritken ¹⁾.

Minip, tysip, tegin icip,
Kyn өtkizgen җelik pen,
Sajrandaqan, ojrandaqan,
Sarъ arqanъd dalasъn.

Qandъq qurъp, vөlip-vөlip,
Sorъ qazaq valasъn,
Qan qudajъ, qaracъ qul,
Ajtqan sözi саръjоat.

Atadan ul ylgî alъp,
Murasъ volъp altъn taq.
Syrgen dөvren, көrgen qъzъq,
El vatyъ-nөkeri ²⁾.

Bөrin ajtsam-kejin qajtsam,
Sөz uzaqqa ketedi.

Bajaqъda saltanattъ,
Savъqсы bir qan vortъ.
Ojъn, tojda qъzqъlyqъ,
Kөre kelgen qan көpti.
Bөrinen de көre-kөre,
Ғijrengen soq silter qol,
Өzince bir qaҗap isti,
Ojlap-ojlap tapъ ol.
Vөzirlerin җыjъp alъp,
Ғurtqa vujъq taratqan:
„Bolsa typsiz өtirikci,
Ғurt avъzъna qaratqan.
Kөlsin vөri көrsin menin,
Ojъnъmнъd qъzъqъn.
Kelgen җurtqa, sarъ topqa
Kөrsetetin qъzъqъm:

васындап қара қалық.

Айдос САРЫМ, саясаттанушы:

- Қазақ тілінің латын әрпіне көшуі – алдымен қазақтың шаруасы. Орыс тіліне, орыстың мектебіне, басқасына бұның ешқандай қатысы жоқ. Сондықтан бұл мәселені тым саясиландырмай, шын өзіміздің ұлттық мүддемізден туындайтын осындай қадамдар жасауымыз керек.

Бұның артында үлкен саясат және үлкен экономика жатыр. Үлкен саясат дейтініміз – Қазақстан ерте ме, кеш пе, детоталитаризация және деколонизация үдерістерін өзінің басынан өткізуі керек. Рухани құлдықтан шығудың, Ресейдің ықпалынан шығудың бірден-бір жолы, жалпы түркі халықтарымен бірге болудың бір үлкен жолы – ортақ әліпбиде жүру. Менің түсінігімде, Өзбекстан тәжірибесі аса мәз емес. Кем дегенде Әзірбайжан сияқты мемлекеттердің осындай үлкен қадам жасағанын ескеру керек. Біз де ХХ ғасырдың өзінде 2-3 рет әліпбиді ауыстырдық. Сол тәжірибенің бәрін зерттейтін үлкен орталық ашып, сонда 2-3 жыл бойы барлығын саралап, бүгінгі заманға лайықты әліпбидің нұсқасын жасап, жүйелі түрде үлкен саяси шешіммен, жігермен іске асыратын болсақ, қазақ ұлты ол тұрғыдан ұтылмайды. Керісінше, ұтады.

Дихан ҚАМЗАБЕКҰЛЫ, профессор:

Бүгінгі жағдайда латын қарпіне көшу арқылы біз мәдениетімізден айырыламыз, жауһар қазынамыздан айырыламыз, деген байбаламдарды мен өз басым негізсіз деп есептеймін. Латын қарпіне көшуді біздің замандастарымыздың, зиялыларымыздың кемі 85 пайызы қолдайды. Кеңестік тұстағы түрлі тілдік практикалық қателіктердің барлығы түзетіледі деп есептейді.

Тәуелсіздік кезеңінде латын қарпіне көшу туралы мәселе 1992 жылы көтерілді.

Қазақ қоғамы қазіргі кезде тілдік тұрғыдан, әсіресе тілдік-практикалық тұрғыдан келгенде тарам-тарам болып, шашыраңқы жағдайда тұр. Біз осыны реттеудің орнына қайта оны созып жатырмыз. Қазір 1 сыныпқа барған баланы қарасаңыз, олардың 80 пайызының фамилиясы қазақ тілінде. Неге сонда біз олардың болашақта қиналуына «жағдай жасап» отырмыз? Неге біз оларға күрделі мәселені мойнына артып отырмыз? Бүгін реттелмеген нәрсе ертең тіпті қиындап кетеді.

Латын әліпбиіне көшудің тиімділіктері

- Әлемдік жаһандану қатарына кіру
 - Фонологиялық, лексикологиялық, терминологиялық жағынан дамуына кепіл
- Түркі халықтарының ортақ тілі
- Медицина саласының тілі
- Шет елдегі қандастарымызбен байланыс

Сонымен бұл мәселе бойынша біздер де, Елбасының айтқан сөзін қолдап, латын алфавитіне көшудің жолдарын қарастыруымыз керек. Сондықтан бізге ХХІ ғасырдың күллі тынысын бойына сіңірген, жаһандану талабын ескеретін, жиырма жылдан астам тәуелсіз тарихы бар жаңа тұрпатты Қазақстанның бүгiнi мен болашағын толық бейнелей алатын әліпби қажет.

- Латын әліпбиіне көшу – жай әліпбиді ауыстыра салу емес, ол біз үшін өркениетті шешім. Бұл біздің ашық әлемнің бір бөлігі болуға талпынуымызды, алға жылжығымыз келетінін растайды және бұл осыған дейін Қазақстандағы білім беру жүйесін жетілдіру туралы идеялармен байланысты болып тұр.
- Білім саласының маманы және қазақ тілін латын әліпбиіне көшіруді қолдаймын. Себебі, дүниежүзі халқының 80 пайызы қолданатын латын әрпіне көшу озық инновациялар мен жаңа технологияға бір табан жақындаудың белгісі. Балаларымыз да осы арқылы электронды ақпарат құралдарын да жылдам игеретін болады.